

СРЂАН ПИРИВАТРИЋ
Византолошки институт САНУ, Београд
spirivat@yahoo.com

ГРЧКИ ЦАР АЛЕКСИЈЕ У ПРВИМ ЖИТИЈИМА СВЕТОГ СИМЕОНА НЕМАЊЕ*

Издвојени из шире теме спомена, места и функције византијских тј. грчких царева у првим светитељским житијима Немањића, у раду се разматрају карактер и историјска позадина спомена византијског цара Алексија III Анђела ктиторском житију преподобног Симеона Немање од Светога Саве, као и разлози за изостављање истога цара из светитељског житија Симеона Немање од Стефана Првовенчаног, обоје сагледано кроз начелно питање утицаја тренутних политичких околности на историографски критеријум писаца приликом састављања прославних и историјско-меморијалних текстова.

Кључне речи: житија Светог Симеона Немање, историографски критеријум, грчки цар, Алексије III Анђео Комнин, Свети Сава, Стефан Немањић, Михајло I Комнин Дука, Теодор I Ласкарис, Хенрик Фландријски

Abstract: In the wider context of references to the “Greek” i.e. Byzantine Emperors in the first saints’ lives of the Nemanjic dynasty, we turn our attention here to the nature and historical background of references to the Byzantine Emperor Alexios III Angelos in the founder’s *Vita* of the Venerable Simeon Nemanja by St Sava (written as a prologue of the *Typikon* for Studenica monastery), and the reasons for the omission of any such reference from the *Vita* of St Simeon Nemanja written by Stefan the First Crowned, both viewed in the context of the impact of current political circumstances on the historiographical criteria applied by the two writers as they assembled these official texts of celebrative, but also of historical and commemorative nature.

Keywords: vitae of St Simeon Nemanja, historiographical criteria, Greek emperor, Alexios III Angelos Komnenos, St Sava, Stefan Nemanjić, Michael I Komnenos Doukas, Theodore I Laskaris, Henry of Flanders

* Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта *Традиција, иновација и идентитет у византијском свету* (бр. 177032), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У проучавању житија српских владара и првосвештеника као историјских извора проблем историографског критеријума њихових аутора се, с обзиром на прославни али и историјско-меморијални карактер тих текстова, поставља као прворазредан, како у погледу онога што је у текст унето, тако и онога што се у њему није нашло, или је у некој метафрази изостављено. Важан део тог начелног проблема односа састављача прославних текстова према историјском материјалу тиче се и установе византијског цара уопште, као и конкретних личности које се у тим текстовима спомињу или не спомињу. Проблем би, разуме се, морао бити сагледан у светлу потпуније критике њихових исказа, настојањем да се утврди у којој мери они одговарају историјској стварности и колико је на њих утицао историјски контекст у којем су настали. Тема овог прилога, издвојена из шире проблематике спомена византијских царева у старим српским житијима, ограничена је овде на однос писаца првих житија Светог Симеона Немање, која су у размаку од неколико година написали његови синови Сава и Стефан, према личности *ірчког цара* Алексија III Анђела Комнина.¹ Василевса и автократора Римљана, тј. Ромеја, у држави Немањића су, као што је познато, најчешће називали једноставно грчки цар. У модерној науци он се споразумно углавном назива византијски цар, а ређе византијско-римски цар, ромејски цар или неким сличним терминима који би, колико-толико, одражавали римску самосвест тзв. Византинца.²

Алексије III Анђео завладао је превратом, збацивши и ослепевши власти тог брата цара Исака II, а његова владавина, која је трајала од 8. априла 1195. до 17. јула 1203. године, била је обележена врло значајним збивањима у српско-византијским односима. Нема потребе на овом месту улазити у детаље познатих догађаја, као што су сродство цара и Стефана Немање, тј. склапање брака Немањиног средњег сина и истоименог наследника Стефана Немање и Алексијеве кћерке Евдокије, затим промена на српском престолу на Благовести 1196, додела запустелог светогорског манастира Хиландара српским монасима Симеону и Сави јуна 1198, најзад и окончање брака Стефана и Евдокије, најкасније 1202. године. Владавина цара Алексија III Анђела окончала се у заплетима Четвртог крсташког рата, чији је битан део била византијска династичка криза. Пред одредима крсташа приспелим под зидине Цариграда, цар Алексије је, после краткотрајног отпора, јула 1203. године побегао из града, поневши са собом благајну

¹ Свети Сава, *Сабрана дела, Житије светог Симеона Немање*, пр. и прев. *Т. Јовановић*, Београд 1998, 147–191; Стефан Првовенчани, *Сабрана дела, Житије светог Симеона*, изд. *Т. Јовановић*, предговор, превод и коментари *Љ. Јухас-Георгиевска*, Београд 1999, 14–107.

² Конвенционални карактер термина Византија, Византинци и слично се у модерној византологији, у последње време, често истиче, а понегде и понекад подвргава својеврсној критици, в. *The Oxford History of Byzantium*, ed. *C. Mango*, Oxford 2002, 2 (*C. Mango*); *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, с. 500–1492, ed. *J. Shepard*, Cambridge 2008, 852–854 (*A. Bryer*); *A. Kaldellis, The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard 2015. За терминологију у српским областима в. *Љ. Максимовић*, *Значење речи Грк и Јелин у средњовековним изворима*, ЗРВИ 38 (1999/2000) 215–227. (= исти, *Византијски свет и Срби*, ур. *Т. Живковић*, Београд 2008, 219–231).

и покретне царске инсигније. Почело је вишегодишње лутање овог владара без власти, којег је управо његово царско достојанство чинило и даље значајним у сложеним збивањима византијског света, распарчаног падом Цариграда под власт крсташа априла 1204, поделом територија царства међу освајачима, оснивањем тзв. латинског „Царства Романије“, али и издвајањем неколико значајних области некадашњег царства под влашћу византијских, тј. грчких господара.³

У контексту Четвртог крсташког рата, 1202. започео је сукоб Немањиних синова Стефана и Вукана, окончан, најкасније, 1205. године. Браћа су, вероватно током 1206. године, писала најмлађем, архимандриту Сави, са молбом да са Свете Горе, коју су угрожавали Латини, пренесе у отачаство мошти њиховог оца, преподобног монаха Симеона, чији је ауторитет требало да учврсти тек склопљени мир.⁴ Управо у таквим околностима Свети Сава је писао ктиторско житије преподобног Симеона, као увод у типик за његову задужбину, манастир Студеницу, и завршио га пре објављивања преподобног Симеона као светог мироточца. Према последњим проучавањима, може се сматрати да је житије завршено непосредно по осликавању цркве, које је ктиторским натписом из куполе датирано у 1208/09. годину, а пре мироточења Симеонових моштију, које се догодило најраније 13. фебруара 1210. године.⁵ Савино ктиторско житије преподобног оца Симеона је, природно, у каснијем предању постало житије Светог Симеона.

Свети Сава у очевом житију спомиње Алексија III Анђела у три наврата: – када је Немањина владавина уз Божију помоћ добила мир и тишину одасвуд, „усхте и сатвори себи пријатељем великога цара грчкога, Богомвенчаног кир Алексу Комнена, и узео његову кћер за благороднога и љубљенога сина Стефана, кога и одреди да му буде намесник“; – када је Немања на сабору објавио

³ Упућујемо само на новију литературу: *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences, La IVe Croisade et ses conséquences*, ed. A. Laiou, Paris 2005; Η τέταρτη σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος, ел. Ν. Μοσχονάς, Αθήνα 2008; *F. van Tricht, The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)*, Leiden 2011; *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. J. Herrin, G. Saint-Guillain, Farnham – Burlington 2011. Треба приметити да је у последњој од наведених публикација, зборнику конципираном с намером да питања идентитета и међусобних односа најважнијих чинилаца у кризи византијског света после 1204. године размотри углавном на нивоу држава и географских области, изостао осврт на значај и утицај Алексија III на динамику односа и збивања у посматраном периоду, посебно када је реч о територијама у којима се најуспешније консолидовала византијска тј. грчка власт.

⁴ В. Историја српског народа, I, Београд 1981, ур. С. Ђирковић, 268–271 (С. Ђирковић); Љ. Максимовић, Србија и суседне области пре и после IV крсташког рата, Византијски свет и Срби, 417–432, 424–425 (= *Lj. Maksimović, La Serbie et les contrées voisines avant et après la IVe croisade, Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*, 269–282).

⁵ Мошти су донете 9. фебруара 1207. године, за хронологију в. Љ. Максимовић, О години преноса Немањиних моштију у Србију, ЗРВИ 24–25 (1986) 437–444 (= Византијски свет и Срби, 305–312). Мироточење се догодило на дан Симеоновог упокојења, 13. фебруара. За хронологију настанка Студеничког типика в. Ђ. Трифуновић, О настанку списка Светога Саве у светлости неких агиолошких појединости, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Београд 1987, 65–70, 69; за годину када се збило мироточење в. Б. Миљковић, Житија Светог Саве као наративни извори за историју уметности, Београд 2008, 128–130.

своју одлуку о повлачењу с власти, уследило је „много ридање...“, а он, блажени старац, посаветова их премудрим речима као отац да престану са ридањем и сузама; а Божијом вољом изабра благородног и љубљенога сина, Стефана Немању, Богомвенчаногa (sc. владарским венцем), зета кир Алексија (sic), цара грчкога...“; – када је монах Симеон зажелио „да нађе место спасења свима који долазе одасвуд... измоли у цара кир Алексе, пријатеља свога, пусто место ради устројења манастира у Светој Гори...“ и даље се наставља исказ о оснивању Хиландара.⁶ Свети Сава овог византијског цара најчешће назива Алекса Комнен, дакле, породичним именом које је овај цар и сам често користио, а у модерној научној литератури се он најчешће наводи као Алексије III Анђео, чега ћемо се и ми држати. Алексије III Анђео једини је византијски цар који се спомиње у ктиторском житију преподобног Симеона.

Цар Алексије III споменут је и у споменутом натпису у тамбуру куполе главне цркве Манастира Студеница, написаном ћириличким писмом 1208/09. године, дакле, незнатно старијем од ктиторског житија преподобног Симеона, где стоји: „+ Овај пресвети храм пречисте Владичице наше Богородице сазидао је велеславни ... велики жупан и сват цара грчког кир Алексе, Стефан Немања, примивши анђеоски образ као Симеон монах. Заврши ... велеславни господин ... му велики кнез Вукан, године 6717, индикта 12. И мене који служих, помените, Саву грешног.“⁷

Историјско-меморијална компонента ктиторског житија као прославног текста могла би се сматрати за довољан разлог да се у њима нађе име Алексија III. Исто, на први поглед, вреди и за ктиторски натпис. Спомен сродства Симеона Немање са царем Алексијем III у време када његов син и наследник Стефан више није био у браку са царевом кћерком, а ни цар Алексије више није био на престолу, на први поглед је само анахроно историјско подсећање. Шта је, међутим, била сврха тог подсећања? Није ли се њиме, поред осталог, изражавала и историјска веза са тадашњим политичким тренутком у византијском свету, урушеном сплетом догађаја који је довео до стварања латинског царства, али не и несталим? Оправданост постављања овог питања јаснија је када се узме у обзир чињеница да личност Алексија III ни на који начин није споменута у новом, сада светитељском житију Симеона Немање, које је, неколико година после Савиног ктиторског, написао његов син и наследник Стефан. Стога се чини да спомен Алексија III у Симеоновом ктиторском житију и студеничком ктиторском натпису, као и изостављање његовог спомена из Симеоновог светитељског житија, треба разматрати с обзиром на њихову повезаност у историјском контексту.

У време када је настао студенички натпис, а и у време када је писано ктиторско житије, Алексије III, иако без власти и престола још од јула 1203.

⁶ Свети Сава, Житије светогa Симеона Немање, 152–153, 158–159, 170–171.

⁷ Натписи историјске садржине у зидном сликарству, Том први, XII–XIII век, ed. Г. Субо-*тић*, Б. Миљковић, И. Шћуадијер, И. Тош, Београд 2015, 35–44, 36–37, за лакуне у натпису н. 4.

године, сматрао се, а понегде је и сматран, за законитог византијског цара. Основа његовог легитимитета у очима других била је чињеница да га је крунисао православни васељенски патријарх у цариградској катедрали Светој Софији. После крсташког освајања Константинопоља 1204. године и успостављања Латинског царства таквих, према схватањима времена конституционално ваљаних, беспрекорних церемонија крунисања није било, а испоставиће се да их у дужем низу година, све до повратка православног цара у Константинопољ 1261. године, није ни могло бити.⁸ Те су околности давале личности Алексија III легитимитет који у годинама кризе царске и патријаршијске установе ниједан други крунисани византијски цар, а ни претендент, није имао. Алексијев ослепљени брат Исак II, којег су, заједно са сином Алексијем IV, јула 1203. крсташи довели на престо, ускоро је свргнут у новом преврату, који је, јануара 1204. године, на власт довео Алексија V Дуку, званог Мурдзуфл. Нови цар се оженио Алексијевом кћери Евдокијом управо да би сродством са византијским царем стекао легитимитет. Истовремено, дао је да се Алексије IV убије, а Исак II стави у затвор, у којем је ускоро умро. Алексија V је у Светој Софији крунисао васељенски патријарх Јован Каматир, али је он после крсташког освајања Цариграда, 17. априла 1204. године, са супругом побегао свом тасту у Тракију, у Мосинопољ, где га је Алексије III ослепео као узурпатора, не обазирјући се на противљење своје кћери. Лета те године Алексије III је накратко боравио у Солуну, где га је примила Марија, супруга његовог брата Исака II, која се после мужевљеве смрти удала за солунског краља Бонифација Монфератског. Убрзо је ухваћен у припреми побуне и прогнан, па се споразумео са Лавом Згуром, господаром Коринта и Арголиде, удавши за њега своју кћи Евдокију, којој је то био трећи брак, и произведевши свог новог зета у деспота. Напустивши убрзо Згура, цар Алексије се запутио у Епир, тамошњем господару Михаилу I (Анђелу) Комнину Дуки, свом блиском рођаку. Међутим, цара Алексија заробили су људи солунског краља Бонифација, који га је у Тесалији, у Алмиросу, 1205. године десигнирао и послао у своју кнежевину, где ће боравити наредних неколико година.

На другој страни, деспот Теодор Ласкарис, такође зет цара Алексија, од 1199. ожењен његовом кћерком Аном, што му је и донело највишу дворску титулу, осамосталио се у северозападним областима Мале Азије још у другој половини 1203. године, завладавши тим територијама у име свог таста. Прогласио се лета 1205. у Nikeји за цара, вероватно на вест да је Алексије III десигниран, али је цариградски патријарх Јован Каматир, тада у егзилу, одбио да га крунише. Тек је нови, сада никејски патријарх Михаило Авторијан, непосредно по свом рукоположењу, крунисао Теодора I Ласкариса за цара на Васкрс 1208. године. У годинама када се никејско царство стварало и учвршћивало као православно

⁸ О церемонији крунисања царева уопште в. Ж. Дагрон, Цар и првосвештеник. Студија о византијском "цезаропапизму", Београд 2001, 72–108. Једно место код Роберта де Кларија врло речито говори о значају престонице и Свете Софије као крунидбене цркве, управо у време латинског освајања Константинопоља, в. *Миљковић*, исто, 42 н. 36.

царство Римљана, Алексије Анђео боравио је у Монферату, све док га, 1209. или 1210. године, није откупио епирски господар Михаило Комнин Дука, његов братучед, и омогућио му да оде у Иконијум, свом посинку, селџучком султану Кај-Хусреву. Непосредно пред одсудну битку код Антиохије на Меандру, царев посинак султан је од никејског цара Теодора I Ласкариса тражио да преда власт своме тасту цару Алексију. После пораза султанове војске, с пролећа 1211. године, Алексије је пао у заробљеништво свога зета, који га је затворио у један манастир, где је убрзо и умро.⁹

Животни пут Алексија III после напуштања престола, овде укратко оцртан, показује да је у годинама велике смутње започете мешањем крсташа у византијску династичку кризу, а настављене постављањем латинског, римокатоличког цара, наместо православног, на цариградски престо, његова личност имала особен значај. Оновремена византијска историографија, тачније спис царевог савременика Никите Хонијата, придева му царску титулу и после напуштања престола, мада га с презиром назива царем-бегунцем (βασιλεύς φυγύας).¹⁰ Само на први поглед је парадоксално да је аура легитимитета Алексија III била упориште за легитимацију земаљских власти и током једног периода после његове смрти, што је посебна истраживачка тема. Запажено је да Георгије Акрополит у својој Историји, посвећеној паду, егзилу и повратку царства у Константинопољ 1261. године, слично као и раније Никита Хонијат, када говори о догађајима после 1203. године, Алексија III Анђела редовно назива царем, за разлику од Алексија IV и Алексија V.¹¹

Најважнији чинилац у односима два српска велика жупана, Стефана Немање и његовог истоименог сина, са византијским царем Алексијем Анђелом било је, несумњиво, сродство два владарска дома. Брак Немањиног престолонаследника Стефана и Евдокије Анђео уговорен је свакако пре јануара 1193. године, али није јасно када је обављено само венчање – да ли већ за владе цара Исака, или после преврата и доласка Алексија на престо, априла 1195. године. Сава те догађаје сажима напред наведеним исказом да је Немања пожелео да се ороди са царем Алексијем, не спомињући притом његовог брата Исака, цара

⁹ R. Macrides, George Akropolites, The History. Introduction, translation and commentary, Oxford 2007, 124–130; Нл. Γαρένης, Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις, Αθήνα 2008, 46–57, 70–82; аутор истиче усамљено Скутариотово сведочанство, према којем је Алексије осуђен као велеиздајник и ослепљен, в. исто, 76. За византијско-селџучке односе, посебно за датум битке на Меандру в. G. Prinzing, Byzantiner und Seldschuken zwischen Allianz, Koexistenz und Konfrontation im Zeitraum ca. 1180–1261, Der Doppeladler Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert, ed. N. Asutay-Effenberger, F. Daim, Mainz 2014, 25–37, 29 n. 45. Поштованом проф. Гинтеру Принцигу из Мајнца се и на овом месту срдачно захваљујем на датим примедбама и послатом тексту. Наведеној новијој литератури треба додати и коментар Б. Миљковића у Натписи историјске садржине у видном сликарству, 38–41.

¹⁰ Nicetae Choniatae historia, ed. I. A. van Dieten, Berolini 1975, 608, 612, 620.

¹¹ Georgii Acropolitae opera, rec. A. Heisenberg, corr. P. Wirth, vol. I, Stuttgart 1978², 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 17; в. Macrides, George Akropolites, 41, 79–81.

који је свакако био Немањин сродник.¹² Разлога за овакав поступак је вероватно било више. Свакако да за потребе једног прославног састава, какав је ктиторско житије преподобног Симеона Немање, детаљнији историјски наратив није био неопходан. Осим тога, везу са Исаком Анђелом, који је у бици на Морави победио Немању, али је, осим тога, имао своју улогу и у сплету догађаја који су довели до пада византијског и успостављања латинског царства у Цариграду, ваљало је и прећутати. Најзад, али не и као најмање важно, треба узети у обзир и да је стављањем Алексија III Анђела у средиште ствари, можда, на један посредан начин, истицана веза ктитора са легитимним, живим грчким царем. Са истог становишта ваљало би сагледати и спомен Немањиног сродства са Алексијем и у ктиторском натпису. Дословно узето, рекло би се да натпис сведочи да је манастир Студеница завршен за владе цара Алексија, дакле после априла 1195. године, а пре Немањиног замонашења на Благовести 1196. године.¹³ Међутим, најмање је вероватно да је сврха спомена цара Алексија у натпису била једноставна историјско-меморијална референца на однос ктитора и некадашњег владајућег цара, настала под утицајем неког данас изгубљеног текста или по сећању ауктора. Спомен је био у вези са неким битним аспектима тадашњег политичког тренутка у српским земљама, посебно са владарском идеологијом и положајем Стефана Немањића као легитимног владоца.¹⁴ Стефаново посвећење за наследника очеве власти било је саставни део споразума који су склопили Стефан Немања и византијски цар Исак Анђео, споразума чија је кичма био брак Стефана и Евдокије. Неочекивани долазак царевог брата Алексија на престо пре је убрзао него што је изазвао пренос власти са оца на сина, који је можда управо тада постао и високи достојанственик царства, поневши високу титулу севастократора, додељивану у то време царским зетовима.¹⁵ Прикази примопредаје власти између оца и сина на Благовести 1196. године не спомињу улогу неког византијског световног политичког чиниоца.¹⁶ Не спомињу се присуство и улога Евдокије Анђео, али треба додати да је сасвим довољан разлог да

¹² У једној беседи Георгија Торника из јануара 1193. године спомиње се сродство великог жупана и византијског цара, у вези са веридбом Стефана и Евдокије, в. *Fontes rerum Byzantinorum. Rhetorum saeculi XII orationes politicae II*, ed. V. Regel, N. Novosadsky, Petropoli 1917 (= Leipzig 1982), 277; уп. Б. Ферјанчић, Георгије Торник, Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, ур. Г. Осироорски, Ф. Баришић, Београд 1971 (= ур. Љ. Максимовић, Београд 2007), 245–247, н. 8; уп. С. Пириватрић, Хронологија и историјски контекст подизања манастира Студенице, Зограф 39 (2015) 47–56, 50 н. 15, са новим аргументима да је брак, можда, био уговорен још 1186. године.

¹³ Уп. Пириватрић, исто, 47–56.

¹⁴ Љ. Максимовић, Владарска идеологија у српској држави и подизање Студенице, in: Византијски свет и Срби, Београд 2008, 113–131, 126 (= *idem*, *L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, ed. В. Кораћ, Београд 1988, 35–49); в. детаљан коментар у Миљковић, Натписи историјске садржине у зидном сликарству, 41–42.

¹⁵ Б. Ферјанчић, Севастократори у Византији, ЗРВИ 11 (1968) 141–192, 163–170.

¹⁶ О Стефановој инвестицији 1196. године в. С. Марјановић-Душанић, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997, 66–69, 103–110; за опсежну анализу обреда: М. Радујко, *Блајослов*

се њена личност из таквих приказа изостави могла бити чињеница да је она већ у време састављања ктиторског житија као најстаријег текста у којем се подробније описује увођење Стефана Немањића у власт више није била његова супруга. Примисао о њеној евентуалној улози у обреду заснована је на једном савременом византијском извору, према којем је Евдокија као Стефанова супруга била сунаследник његове очинске власти (...συγκληροῦχος τῆς πατρῶσας σατραπείας τῆν Ἐυδοκίαν δεῖκνυς...)¹⁷ Најзад, уколико је у време своје инаугурације већ носио титулу севастократора, сам Стефан би у том обреду био византијски политички чинилац своје врсте. По свему судећи, у време састављања ктиторског житија он ту титулу, очигледно везану за брак са Евдокијом, више није носио.¹⁸ Како било, Стефан своју власт није добио од таста, већ од оца, самодржавног господина све српске и поморске земље, али је од свог таста цара добио посебно место у хијерархији дворских достојанственика. Сродство са владајућим царем и Стефанова титула севастократора били су оквир њиховог политичког односа, који је подразумевао идеално хијерархијско првенство византијског цара над великим жупаном, док је црквено-богослужбени оквир тог односа већ више деценија био припадност рашке епископије јурисдикцији охридског архиепископа.

Ако се примопредаја власти у држави Немањића 1196. године узме као карактеристичан историјски тренутак, поставља се питање да ли је владајући византијски цар у одговарајућим приликама био спомињан на службама којима је началствовао византијски рашки епископ? Питање богослужбеног спомена световних власти у српским областима важан је научни проблем за себе, који се, због расположивости изворног материјала за његово проучавање, може разматрати претежно на хипотетичкој равни. Изгледа нам да је, када се узме у обзир однос византијског цара и српског великог жупана на плану реалне политике, али и њене црквено-политичке идеолошке компоненте, вероватан само потврдан одговор.¹⁹ Исто питање важи и за доба када је исписан студенички натпис. Сматрамо да је долазак архимандрита Саве у Србију 1207. године значајно и увођење, тачније речено повратак једног византијског поретка ствари на идеолошком плану, деконструисаног раскидом брака Стефана и Евдокије,

и венчање великог жупана Стефана Немањића: структура, извори, симболичка и идеолошко-политичка стратегија обреда, Византијски свет на Балкану, II, ур. Б. Крسمановић, Љ. Максимовић, Р. Рагић, Београд 2012, 253–283.

¹⁷ Nicetae Choniatae historia, 531. В. и Б. Ферјанчић, Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века, Стефан Немања – свети Симеон, ed. Ј. Калић, Београд 2000, 31–45, 43.

¹⁸ За недоумице у вези са Стефановом титулом севастократора в. Максимовић, исто, 119–121, 125–126; уп. Миљковић, исто, 39 н. 18.

¹⁹ За црквени и литургијски аспект увођења Стефана Немањића у власт в. Рагујко, исто, 255 сл. С обзиром на карактер односа византијског цара и новог српског владара, као и на чињеницу да је у богослужбеном делу обреда началствовао епископ Охридске архиепископије, током литургије, а вероватно и у још неким другим приликама, у одговарајућим формулама комеморације световних власти морало је бити споменуто и име владајућег византијског цара.

међусобним сукобима Немањиних синова и латинским освајањем Цариграда. Другим речима, није ли спомен сродства ктитора са царем Алексијем заправо одраз чињенице да је у држави великог жупана он, у том тренутку, још увек поштован као законити цар, без обзира на то што су му недостајали и престо и царство? Поштовање Алексија III као грчког цара значило би, разуме се, и његово помињање у одговарајућим приликама током богослужења.

За архимандрита Саву, ауктора студеничког натписа, успостављање латинског царства у Цариграду није значило и укидање установе законитог грчког цара. Сасвим је могућно да је Сава таква схватања донео у Србију 1207. године управо са Свете Горе.²⁰ Било је то време када се Теодор I Ласкарис већ прогласио за цара, али још увек није био крунисан, због раније споменутог отпора васељенског патријарха. У међувремену је патријарх преминуо, а његов наследник је рукоположен у Никеји тек марта 1208. године. Дакле, у годинама најоштрије кризе царске и патријаршијске установе, једини пуноправни цар био је управо Алексије III Анђео. Таква схватања могла су бити у вези и са блиским, можда и сродничким везама српске и епирске династије.²¹ У сваком случају, када је епирски господар Михаило Комнин Дука откупио свог братучеда Алексија III из Монферата, 1209. или 1210. године, помогао му је да се пребаци у Малу Азију, подржавајући његова царска права. Алексије III морао је већ тада носити царске инсигније, с којима се појавио у одсудној бици код Антиохије на Меандру 1211. године. Нема сумње да је у круговима блиским Михаилу Дуки његов братучед Алексије III још увек сматран за цара.²² Радило се ту, разуме се, о само једном аспекту развијене политичке делатности епирског господара,

²⁰ Сматрамо да је чињеница да је Алексије III још увек био жив морала у околностима насталим после освајања Константинопоља и оснивања Латинског царства 1204. године имати свог значаја у византијском свету, укључујући и православно монаштво на Светој Гори, барем до крунисања Теодора Ласкариса на Васкрс 1208. године у Никеји, а можда и неко време после тога. Света Гора се најпре налазила под влашћу латинског епископа Севастеје, затим је од 1209. године била под заштитом солунске краљице Марије (бивше византијске царице, супруге цара Исака Анђела) и цара Хенрика Фландријског, као и папе Иноћентија III, све до смрти цара и папе 1216. године. Детаљније о приликама на Светој Гори в. *М. Живојиновић*, Света Гора у доба Латинског царства, ЗРВИ 17 (1976) 77–92. Састављач јединог објављеног светогорског поменика владара направио је замашну лакуну после имена Манојла Комнина, настављајући списак именима византијских царева из друге половине 14. века, в. *И. Ђурић*, Поменик светогорског Протата с краја XIV века, ЗРВИ 20 (1981) 139–169, 143–146.

²¹ Михаилов брат Манојло био је ожењен сестром Стефана Немањића, чије име није познато, као ни време склапања овог брака, који се у новијој литератури с резервом датира у 1207–1208. годину. У време похода епирског владара на Скадар, тада у држави Стефана Немањића, 1214. године, они су, како по једном месту у светитељском житију Симеона Немање изгледа, већ били у сродству, в. Стефан Првовенчани, Житије светог Симеона, 88–93; *Б. Ферјанчић*, Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261), ЗРВИ 27–28 (1989) 103–148, 105–110; *Б. Ферјанчић – Љ. Максимовић*, Свети Сава између Епира и Никеје, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. *С. Ђирковић*, Београд 1998, 13–25, 14–15.

²² Из Акрополитовог приказа види се да је приликом покушаја да преузме царску власт од Теодора Ласкариса, Алексије Анђео носио царске инсигније, које је свакако морао имати већ када

који је непосредно пре тога ставио своју област под власт папе, а потом признао сизеренство најпре латинског цара, одмах затим и млетачког дужда, што се све показало као вешт и привремен тактички маневар. Алексије III је признао Михаила Дуку као обласног владара, мада мора остати отворено питање да ли је то признање било праћено и додељивањем неке дворске титуле, као што је то, како изгледа, чињено у неким случајевима.²³ С друге стране, ништа не указује на то да је Ласкарис непосредно после свог крунисања био у српским областима сматран за грчког цара.²⁴ Штавише, с обзиром на конститутивни значај Алексија III за легитимацију Стефанове власти и унутрашње односе у српској држави, али и на чињеницу да је управо заслугом Алексија III Анђела Хиландар постао српски светогорски манастир, биће најпре да је цар Алексије у време исписивања студеничког ктиторског натписа и писања ктиторског житија преподобног монаха Симеона у Србији сматран за законитог грчког цара. Остаје отворено питање да ли би овим сведочанствима требало придружити још једно, из хронологије Стефанове повеље за Хиландар, у којој је поновљена формула из Симеонове хиландарске повеље: „...оставио је... на свом престолу и у Христом дарованој му власти мене, љубљенога свога сина Стефана, великога жупана и севастократора,

је из Епира кренуо у Малу Азију и стигао у Иконијум, на двор свога посинка Изудина Кај-Хусрева, в. Asropolites, I, 17. У писму навпактског митрополита Јована Апокавка охридском архиепископу Димитрију Хоматину стоји да је Константин Анђео (Комнин Дука), брат епирског господара Михаила и Теодора, каснијег солунског цара, био у пратњи „цара кир Алексија“ приликом његовог пута у Малу Азију, в. Ά. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, Συμβολή εις την ιστορίαν της αρχιεπισκοπής Αχρίδος, Сборник статей, посвященных почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности. Часть первая. Санкт-Петербург, 1907, 227–250, 243.

²³ Изгледа да је у неком тренутку после Згурове смрти (погинуо 1208. године) Алексије доделио титулу деспота Јовану Хамарету, в. P. Magdalino, A neglected authority for the history of the Peloponnese in the early thirteenth century: Demetrios Chomatenos, archbishop of Bulgaria, BZ 70/2 (1977) 316–323; за Алексијеву потврду Михаила Анђела в. ibidem, 321–322 n.32 (са литературом); в. такође и Macrides, Asropolites, 81. Према последњим истраживањима, Григорије Камона је титулу севаста добио управо од цара Алексија, у време његовог боравка код Михаила Дуке, в. Д. Целебџић, Провинцијски севастии од краја XII до средине XIII века, ЗРВИ 50/2 (2013), Mélanges Ljubomir Maksimović, 537–548, 544–545 n.47. Најзад, Михаило Анђео је 1210. године, приликом склапања уговора о потчињености Републици светог Марка, носио само своју стару титулу дуке (дукса), а да ли је потом имао неку другу титулу није познато, в. G. Prinzing, Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der Epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Doukas, Ηπειρωτικά χρονικά т. 24 (1982) 73–120, 92 sq; R. S. Stefec, Beiträge zur Urkundentätigkeit epirotischer Herrscher in den Jahren 1205–1318, Νέα Ρώμη. Rivista di ricerche bizantiniche 11 (2014) 249–370, 278. С обзиром на приближну хронологију Алексијевог боравка у Епиру (1209. или 1210. година), као и на чињеницу да ниједан документ из Михајлове канцеларије није сачуван (а зна се да је издао барем три, в. Prinzing, idem, 107), питање да ли је Алексијева потврда Михаиловог положаја у Епиру била праћена доделом неке дворске титуле мора остати отворено.

²⁴ Уп. G. Prinzing, Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, München 1972, 100–138; Ферјанчић, Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261), 103–148, 105–120; Ферјанчић – Максимовић, Свети Сава између Епира и Никеје, 13–25.

зета Богомвенчаног кир Алексија, цара грчкога²⁵. Нови аргументи за утврђивање приближне хронологије Стефанове повеље Хиландару свакако би и за то били од користи.²⁶

Негде у време док се Алексије III у Малој Азији спремао на свој последњи покушај да поврати стварну царску власт, у земљи којом је владао његов бивши зет Стефан догодило се чудо мироточења у Студеници, како се данас сматра, најраније 13. фебруара 1210. године. После измирења сукобљене браће над моштима преподобног Симеона и пројаве његовог светитељства мироточењем, нови светитељ морао је добити историју свог живота, своје светитељско житије. Стефаново светитељско житије Симеона Немање текст је наглашено династичког и политичког карактера, а у односу на Савино ктиторско житије оно је већег обима и далеко богатије као историјски извор. Сматра се да је писано током неколико година и да је завршено 1216. године.²⁷ Сродство светог Симеона и грчког цара Алексија, као и сродство писца, великог жупана Стефана са истим грчким царем и од њега добијена титула севастократора – ништа од свега тога није нашло места у новом житију. Ипак, установа грчког цара имала је своје

²⁵ Оба текста су у последњем издању класификована као хрисовуље: Хрисовуља монаха Симеона, бившег великог жупана Стефана Немање манастиру Хиландару, Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I, 1186–1321, приредили В. Мошин, С. Ђирковић, Д. Синдик, Београд 2011, бр. 9, 67–69, л. 33–35; Хрисовуља великог жупана Стефана Немањића манастиру Хиландару: исто, бр. 12, 79–83, л. 39–41.

²⁶ За датирање Стефанове повеље за Хиландар в. А. Соловјев, Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202, ПКЈИФ 5 (1925) 62–89, који је предложио 1200. или 1201. а као мање вероватну и 1202. годину; Ф. Баришић, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, Хиландарски зборник 2 (1971) 31–58, био је за 1199–1200. годину, ближе датуму Симеонове смрти; Ђ. Бубало, Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу Хиландару? Стари српски архив 9 (2010) 233–241, указао је, уз друге аргументе, на значај епитета свети и предложио 1207–1208. годину; приређивач коришћеног издања не опредељује се коначно између ова два решења, али сматра да Ђ. Бубало оправдано указује на могућност да је хрисовуља могла бити издата 1207–1208. године.

Међутим, уколико се виšekратни спомен Симеона Немање као светитеља доводи у везу са његовом светитељском објавом, то упућује да је повеља издата после 13. фебруара 1210. године, датума који се, како је горе речено, сматра за најранији датум мироточења у Студеници. Уколико се прихвати да је повеља издата после временског оквира између 1199. и 1202. године, доскора општеприхваћеног, и дозволи да је она могла бити издата већ непосредно после мироточења, тј. после 13. фебруара 1210. године, онда је спомен Стефановог сродства са царем Алексијем и титуле севастократора свакако вредан посебне пажње, поготову с обзиром на спомен сродства Немањића и Комнина у тамбурџи студеничког католикона, као и на предложену реконструкцију најдуже латине у натпису, према којој је на том месту била наведена и Стефанова титула севастократора (в. Натписи историјске садржине у зидном сликарству, Том први, 36 н. 4). Међутим, реконструкција натписа није поуздана, а врло је вероватно да је Стефану титула севастократора била одузета непосредно пошто је отерао Евдокију из Србије (в. Миљковић, исто, 39. н. 18). Спомен титуле севастократора у тексту повеље може се објаснити и тиме што је наведена формула преписана са хиландарске повеље његовог оца, као што су, уосталом, са ње преписани и и још неки делови Стефанове Хиландарске повеље, а на то је поред инерције преписивача, тј. састављача повеље, као и историјског, ретроспективног карактера тог исказа, можда, једновремено утицала управо политичка актуелност сродства и легитимитет Алексија III. У том случају, разумљиво је и због чега у потпису документа нема севастократорске титуле.

²⁷ Љ. Јухас-Георгиевска, Предговор, Стефан Првовенчани, Сабрани списи, VIII.

особено место у Стефановом житију светог Симеона. У тексту се помињу три цара у четири прилике: – када се, на позив цара Манојла, Немања састао са њим у „нишевској страни“, где је примио „царски сан“ и жупу Глбочицу, „царски пољубац“ итд. (у питању је цар Манојло I Комнин); – када „устаде у Константинову граду други цар, љут и крвопролитник, и поквари мир с Пречасним и Светим“, „жељећи да прогута и државе других“, али „нанесе на се погибао своју, и хулу на царство своје, и опустошење на земљу своју“ (у питању је цар Андроник I Комнин); – два чуда светог Симеона, у време савеза бугарског цара Борила и „грчког цара Филандра“ (заправо латинског цара Хенрика I Фландријског), и савеза угарског краља Андрије и „грчког цара званог Јериса Филандра“ (истог Хенрика I Фландријског).²⁸

Остављајући коментар о избору и сврси описаних епизода чији су актери били наведени грчки цареви за неку другу прилику, ваљало би дати неколико запажања о Стефановом схватању грчког, тј. византијског царства. За њега је сваки господар Константиновог града једноставно „грчки цар“, и пре и после крсташког освајања града и успостављања ривалских царстава тзв. латинског и никејског, о чему у његовом делу нема ни спомена. Тако је за њега и Јерис Филандар „грчки цар“ – а реч је о Хенрику I Фландријском – царем такозваног, како се у модерној историографији већ одавно уобичајило, латинског царства.²⁹ Уочљиво је, дакле, да је Стефан из житија Светог Симеона изоставио сваку спомену на везе свога оца, као и на своје сопствене везе, са царем Алексијем, које у хиландарској повељи спомиње, а да је за грчког тј. византијског цара сматрао Хенрика Фландријског. Уочљиво је, такође, да Сава само неколико година раније, пишући о преносу очевих моштију, спомиње латинско заузимање Цариграда и „бивше грчке земље“ укључујући и Свету Гору, док у Стефановом исказу о преносу моштију, нешто опширнијем од Савиног, нема говора ни о Латинима (појам се иначе среће у његовом тексту само у исказу о латинском крштењу Стефана Немање), нити о освајању Цариграда (или Константиновог града, како је он називао престоницу грчког царства), док је последњи споменути грчки цар управо владајући латински цар.³⁰ Посматрано у односу на блиску прошлост, на време када је личност Алексија III још увек имала свој политички, рекли бисмо квазиконституционални значај у Србији, управо је искључивање ове личности из династичког списка првог реда показатељ значајних промена. Штавише, ова *damnatio memoriae*, чињеница да је из житија Светог Симеона избрисано свако сећање на Алексија III на свој начин сведочи у прилог управо тумачењу које спомен овог владара у репрезентативним узорцима, какви су ктиторско житије

²⁸ Стефан Првовенчани, Житије светог Симеона, 20–23, 36–41, 80–81, 100–106.

²⁹ *Prinzing*, Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204–1219, 96; *Максимовић*, Значење речи Грк и Јелин у српским средњовековним изворима, 215–227, 219–221; *idem*, Serbia's View on the Byzantine World (1204–1261), Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204, ed. *J. Herrin*, *G. Saint-Guillain*, Farnham – Burlington 2011, 121–131, 126–127.

³⁰ Свети Сава, Житије светог Симеона Немање, 184–189, 184–185; Стефан Првовенчани, Житије светог Симеона, 72–77.

и студенички натпис, а можда и Стефанова Хиландарска повеља, види не само као део историјског наратива у прославном саставу и најважнијем сакралном простору тадашње државе, већ и као одјек његовог поштовања као легитимног грчког цара, у једном сразмерно кратком временском периоду. Вести о исходу битке код Антиохије на Меандру 1211. године и смрти Алексија III, који је умро убрзо потом, морале су томе учинити природан крај. Поставља се питање да ли је исход сукоба Теодора Ласкариса и Алексија Анђела имао за последицу и признање Теодора за законитог грчког цара. О томе у изворима нема ни наговештаја. Најпре ће бити да је на српском двору Теодор I Ласкарис признат за цара тек по повратку Светог Саве из Никеје, после његове хиротоније за архиепископа 1219. године. Спомен Хенрика Фландријског као грчког цара у житију Светог Симеона вероватно је последица другог од два похода овог владара на државу Стефана Немањића и њиховог састанка у Нишу, до којег је дошло после Васкрса 1215. или 1216. године. Како сведочи житије, Стефаново отачаство чудом је тада спасао Свети Симеон Немања, његов небески заштитник.³¹ Убрзо потом је, противећи се жељама свога брата, Свети Сава напустио отачаство и вратио се у Свету Гору. Данас у мање уочљиве последице ових похода спада и прихватање последица великог преокрета из 1204. године на српском двору, и то на плану политичких и идеолошких схватања, тј. признање тадашњег латинског цара за грчког, византијског цара, владара Константиновог града.³² Хенрик Фландријски је последњи од грчких царева у низу који, нимало случајно, у овом тексту започиње са Манојлом I Комнином. Хенрик Фландријски је умро 11. јуна 1216, а Стефан Немањић се, напустивши већ раније византијску хијерархију владара, окренуо папи и 1217. године добио краљевски венац из Рима.

Породична веза са бившим царем Алексијем III, мада избрисана из најважнијег династичког списка, убрзо је добила своју нову сврху. Управо је она била од посебног значаја за делатност архимандрита Саве, започету са Свете Горе 1219. године, чије су добро познате последице његово посвећење за архиепископа и стицање аутокефалности за православну цркву у држави којом је владао његов брат.³³ Та се веза истицала у репрезентативним ликовним представама

³¹ И. Комајина, Историјска подлога чудâ Светог Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног, ЗРВИ 51 (2014) 111–134, 118–129.

³² За сличну претпоставку в. *van Tricht*, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)*, 402.

³³ В. карактеристично место код Доментијана, који сведочи да се архимандрит Сава 1219. године обратио цару Теодору Ласкарису као *сваћу* тј. сроднику, позивајући се тада, свакако, на чињеницу да су цар Теодор и краљ Стефан некада били пашенози, ожењени кћеркама цара Алексија (неког другог разлога за такво обраћање није било), в. Доментијан, Житије свега Саве, пр. Т. Јовановић, прев. Љ. Јухас-Георгиевска, Београд 2001, 192–193. Теодосију, међутим, појединости очигледно нису биле познате. Он је, пратећи текст Доментијана, покушао да ближе објасни податак о сродству и погрешно рекавши да је Ласкарисова кћерка била удата за Радослава, в. Теодосије Хиландарац, Живот светога Саве, изд. Ђ. Даничић, пр. Ђ. Трифуновић, Београд 1973, 126; Теодосије, Житија, пр. Д. Бојдановић, прев. Л. Мирковић, ред. Д. Бојдановић, Београд 1988, 194 (превод на савремени српски).

српских владара, сведочећи, на свој начин, о повратку Србије у византијску хијерархију држава и владара.³⁴ Исто тако је и у нова српска светитељска житија, писана наредних деценија, враћена личност цара Алексија. То су, међутим, посебне теме, које превазилазе оквире овог текста.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Доментјан, Житије светог Саве, пр. *Т. Јовановић*, прев. *Љ. Јухас-Георгијевска*, Београд 2001 [Domentijan, Žitije svetoga Save, pr. T. Jovanović, prev. Lj. Juhas-Georgijevska, Beograd 2001].
- Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I, 1186–1321, пр. *В. Мошин*, *С. Ћирковић*, *Д. Синдик*, Београд 2011 [Zbornik srednjovekovnih ćirilčkih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knjiga I, 1186–1321, pr. V. Mošin, S. Ćirković, D. Sindik, Beograd 2011].
- Fontes rerum Byzantinarum. Rhetorum saeculi XII orationes politicae II, ed. *V. Regel*, *N. Novossadsky*, Petropoli 1917 (= Leipzig 1982).
- Georgii Acropolitae opera, rec. *A. Heisenberg*, corr. *P. Wirth*, vol. I, Stuttgart 1978².
- Натписи историјске садржине у зидном сликарству, Том први, XII–XIII век, ed. *Г. Субојић*, *Б. Миљковић*, *И. Шпадијер*, *И. Тоћ*, Београд 2015 [Natpisi istorijske sadržine u zidnom slikarstvu, Tom prvi, XII–XIII vek, ed. G. Subotić, B. Miljković, I. Špadijer, I. Tot, Beograd 2015].
- Nicetae Choniatae historia, ed. *I. A. van Dieten*, Berolini 1975.
- Α. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς*, Συμβολή εις τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος, Сборник статей, посвященных почитателями академику и заслуженному профессору В. И. Ламанскому по случаю пятидесятилетия его ученой деятельности. Часть первая. Санкт-Петербург, 1907, 227–250.
- Свети Сава, Сабрана дела, пр. и прев. *Т. Јовановић*, Београд 1998. [Sveti Sava, Sabrana dela, pr. i prev. T. Jovanović, Beograd 1998].
- Стефан Првовенчани, Сабрана дела, изд. *Т. Јовановић*, предговор, превод и коментари *Љ. Јухас-Георгијевска*, Београд 1999 [Stefan Prvovenčani, Sabrana dela, izd. T. Jovanović, predgovor, prevod i komentari Lj. Juhas-Georgievskaja, Beograd 1999].
- Теодосије Хиландарац, Живот светог Саве, изд. *Ђ. Даничић*, пр. *Ђ. Трифуновић*, Београд 1973² [Teodosije Hilandarac, Život svetoga Save, izd. Đ. Daničić, pr. Đ. Trifunović, Beograd 1973²].
- Теодосије, Житија, пр. *Д. Бојдановић*, прев. *Л. Мирковић*, ред. *Д. Бојдановић*, Београд 1988 [Teodosije, Žitija, pr. D. Bogdanović, prev. L. Mirković, red. D. Bogdanović, Beograd 1988].

Литература – Secondary Works

- Баришић Ф.*, Хронолошки проблеми око године Немањине смрти, Хиландарски зборник 2 (1971) 31–58 [Barišić F., Hronološki problemi oko godine Nemanjine smrti, Hilendarski zbornik 2 (1971) 31–58].
- Бубало Ђ.*, Када је велики жупан Стефан Немањић издао повељу Хиландару? Стари српски архив 9 (2010) 233–241 [Bubalo Đ., Kada je veliki župan Stefan Nemanjić izdao povelju Hilandaru? Stari srpski arhiv 9 (2010) 233–241].
- The Cambridge History of the Byzantine Empire, c. 500 – 1492, ed. *J. Shepard*, Cambridge 2008.

³⁴ *Г. Субојић – Љ. Максимовић*, Свети Сава и подизање Милешева, Византијски свет на Балкану, I, 97–109, 99–101.

- Παρένης Ηλ.*, Η συγκρότηση και η εδραίωση της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Ο αυτοκράτορας Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός Λάσκαρις, Αθήνα 2008.
- Дайрон Ж.*, Цар и првосвештеник. Студија о византијском „цезаропапизму“, Београд 2001.
- Ђурић И.*, Поменик светогорског Протата с краја XIV века, Зборник радова Византолошког института 20 (1981) 139–169 [*Ђурић И.*, Pomenik svetogorskog Protata s kraja XIV veka, Zbornik radova Vizantološkog instituta 20 (1981) 139–169].
- Живојиновић М.*, Света Гора у доба Латинског царства, Зборник радова Византолошког института 17 (1976) 77–92 [*Живојиновић М.*, Sveta Gora u doba Latinskog carstva, Zbornik radova Vizantološkog instituta 17 (1976) 77–92].
- Η τέταρτη σταυροφορία και ο ελληνικός κόσμος, επ. *Ν. Μοσχονάς*, Αθήνα 2008.
- Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. *J. Herrin, G. Saint-Guillain*, Farnham – Burlington 2011.
- Историја српског народа, I, ур. *С. Ђирковић*, Београд 1981 [*Istorija srpskog naroda*, I, ur. *S. Ćirković*, Beograd 1981].
- Kaldellis A.*, *The Byzantine Republic: People and Power in New Rome*, Harvard 2015.
- Комајина И.*, Историјска подлога чудâ Светог Симеона у Житију Симеоновом од Стефана Првовенчаног, Зборник радова Византолошког института 51 (2014) 111–134 [*Komatina I.*, Istorijaska podloga čudâ Svetog Simeona u Žitiju Simeonovom od Stefana Prvovenčanog, Zbornik radova Vizantološkog instituta 51 (2014) 111–134].
- Macrides R.*, *George Akropolites, The History. Introduction, translation and commentary*, Oxford 2007.
- Magdalino P.*, A neglected authority for the history of the Peloponnese in the early thirteenth century: *Demetrios Chomatenos*, archbishop of Bulgaria, *BZ* 70/2 (1977) 316–323.
- Максимовић Љ.*, Византијски свет и Срби, ур. *Т. Живковић*, Београд 2008 [*Maksimović Lj.*, Vizantijski svet i Srbi, ur. *T. Živković*, Beograd 2008].
- Максимовић Љ.*, Владарска идеологија у српској држави и подизање Студенице, in: Византијски свет и Срби, Београд 2008, 113–131 (= *idem*, *L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica*, Студеница и византијска уметност око 1200. године, ed. *B. Korać*, Београд 1988, 35–49) [*Maksimović Lj.*, Vladarska ideologija u srpskoj državi i podizanje Studenice, Vizantijski svet i Srbi, Beograd 2008, 113–131 (= *idem*, *L'idéologie du souverain dans l'État serbe et la construction de Studenica*, in: *Studenica i vizantijska umetnost oko 1200. godine*, ed. *V. Korać*, Beograd 1988, 35–49)].
- Максимовић Љ.*, Значење речи Грк и Јелин у средњовековним изворима, Зборник радова Византолошког института 38 (1999/2000) 215–227 [*Maksimović Lj.*, Značenje reči Grk i Jelin u srednjovekovnim izvorima, Zbornik radova Vizantološkog instituta 38 (1999/2000) 215–227].
- Максимовић Љ.*, О години преноса Немањиних моштију у Србију, Зборник радова Византолошког института 24–25 (1986) 437–444 [*Maksimović Lj.*, O godini prenosa Nemanjinih moštiju u Srbiju, Zbornik radova Vizantološkog instituta 24–25 (1986) 437–444].
- Maksimović Lj.*, La Serbie et les contrées voisines avant et après la IVe croisade, *Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*, 269–282 (= *исти*, Србија и суседне области пре и после IV крсташког рата, Византијски свет и Срби, 417–432) [*Maksimović Lj.*, Srbija i susedne oblasti pre i posle IV krstaškog rata, Vizantijski svet i Srbi, Beograd 2008, 417–432].
- Maksimović Lj.*, Serbia's View on the Byzantine World (1204–1261), *Identities and Allegiances in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. *J. Herrin, G. Saint-Guillain*, Farnham – Burlington 2011, 121–131.
- Марјановић-Душанић С.*, Владарска идеологија Немањића, Београд 1997 [*Marjanović-Dušanić S.*, Vladarska ideologija Nemanjića, Beograd 1997].
- Миљковић Б.*, Житија Светог Саве као наративни извори за историју уметности, Београд 2008 [*Miljković B.*, Žitija Svetog Save kao narativni izvori za istoriju umetnosti, Beograd 2008].
- The Oxford History of Byzantium*, ed. *C. Mango*, Oxford 2002.
- Пиривајтрић С.*, Хронологија и историјски контекст подизања Манастира Студенице, *Зограф* 39 (2015) 47–56 [*Pirivatrić S.*, Hronologija i istorijski kontekst podizanja Manastira Studenice, *Zograf* 39 (2015) 47–56].

- Prinzing G.*, Die Bedeutung Bulgariens und Serbiens in den Jahren 1204 – 1219 im Zusammenhang mit der Entstehung und Entwicklung der byzantinischen Teilstaaten nach der Einnahme Konstantinopels infolge des 4. Kreuzzuges, München 1972.
- Prinzing G.*, Byzantiner und Seldschuken zwischen Allianz, Koexistenz und Konfrontation im Zeitraum ca. 1180–1261, Der Doppeladler Byzanz und die Seldschuken in Anatolien vom späten 11. bis zum 13. Jahrhundert, ed. *N. Asutay-Effenberger, F. Daim*, Mainz 2014, 25–37.
- Prinzing G.*, Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der Epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Doukas, *Ηπειρωτικά Χρονικά* т. 24 (1982) 73–120.
- Рађујко М.*, Блајослов и венчање великог жупана Стефана Немањића: структура, извори, симболика и идеолошко-политичка стратегија обреда, Византијски свет на Балкану, II, ур. *Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Рађућ*, Београд 2012, 253–283 [*Radujko M.*, Blagoslov i venčanje velikog župana Stefana Nemanjića: struktura, izvor, simbolička i ideološko-politička strategija обреда, *Vizantijski svet na Balkanu*, II, ур. *B. Krsmanović, Lj. Maksimović, R. Radić*, Београд 2012, 253–283].
- Соловјев А.*, Хиландарска повеља великог жупана Стефана (Првовенчаног) из године 1200–1202, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор Матице српске, 5 (1925) 62–89 [*Solovjev A.*, Hilandarska povelja velikog župana Stefana (Prvovenčanog) iz godine 1200–1202, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor Matice srpske*, 5 (1925) 62–89].
- Stefec R. S.*, Beiträge zur Urkundentätigkeit epirotischer Herrscher in den Jahren 1205–1318, *Νέα Ῥώμη. Rivista di ricerche bizantiniche* 11 (2014) 249–370.
- Суботић Г.* – *Максимовић Љ.*, Свети Сава и подизање Милешева, Византијски свет на Балкану, I, ур. *Б. Крсмановић, Љ. Максимовић, Р. Рађућ*, Београд 2012, 97–109 [*Subotić G.*, – *Maksimović Lj.*, Sveti Sava i podizanje Mileševa, *Vizantijski svet na Balkanu*, I, ур. *B. Krsmanović, Lj. Maksimović, R. Radić*, Београд 2012, 97–109].
- Трифунковић Ђ.*, О настанку списа Светога Саве у светлости неких агиолошких појединости, Студеница у црквеном животу и историји српског народа, Београд 1987, 65–70 [*Trifunović Đ.*, O nastanku spisa Svetoga Save u svetlosti nekih agioloških pojednosti, *Studenica u crkvenom životu i istoriji srpskog naroda*, Београд 1987, 65–70].
- Urbs Capta. The Fourth Crusade and its Consequences, La IVe Croisade et ses conséquences*, ed. *A. Laiou*, Paris 2005.
- van Tricht F.*, *The Latin Renovatio of Byzantium. The Empire of Constantinople (1204–1228)*, Leiden 2011.
- Ферјанчић Б.*, Георгије Торник, Византијски извори за историју народа Југославије, т. IV, ур. *Г. Осијројорски, Ф. Баришић*, Београд 1971 (= ур. *Љ. Максимовић*, Београд 2007), 245–247 [*Ferjančić B.*, Georgije Tornik, *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, т. IV, ур. *G. Ostrogorски, F. Barišić*, Београд 1971 (= ур. *Lj. Maksimović*, Београд 2007) 245–247].
- Ферјанчић Б.* – *Максимовић Љ.*, Свети Сава између Епира и Никеје, Свети Сава у српској историји и традицији, ур. *С. Ђурковић*, Београд 1998, 13–25 [*Ferjančić B.*, – *Maksimović Lj.*, Sveti Sava između Epira i Nikeje, *Sveti Sava u srpskoj istoriji i tradiciji*, ур. *S. Ćirković*, Београд 1998, 13–25].
- Ферјанчић Б.*, Севастократори у Византији, Зборник радова Византолошког института 11 (1968) 141–192 [*Ferjančić B.*, *Sevastokratori u Vizantiji*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 11 (1968) 141–192].
- Ферјанчић Б.*, Србија и византијски свет у првој половини XIII века (1204–1261), Зборник радова Византолошког института 27–28 (1989) 103–148 [*Ferjančić B.*, *Srbija i vizantijski svet u prvoj polovini XIII veka (1204–1261)*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 27–28 (1989) 103–148].
- Ферјанчић Б.*, Стефан Немања у византијској политици друге половине XII века, Стефан Немања – свети Симеон, ур. *Ј. Калић*, Београд 2000, 31–45 [*Ferjančić B.*, *Stefan Nemanja u vizantijskoj politici druge polovine XII veka*, *Stefan Nemanja – sveti Simeon*, ур. *J. Kalić*, Београд 2000, 31–45].
- Д. Џелебџић*, Провинцијски севасти од краја XII до средине XIII века, Зборник радова Византолошког института 50/2 (2013), *Mélanges Ljubomir Maksimović*, 537–548 [*D. Dželebdžić*, *Provincijski sevasti od kraja XII do sredine XIII veka*, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50/2 (2013), *Mélanges Ljubomir Maksimović*, 537–548].

Srđan Pirivatrić

Institute for Byzantine Studies of the SASA, Belgrade
spirivat@yahoo.com

THE GREEK EMPEROR ALEXIOS
IN THE FIRST *VITAE* OF ST SIMEON NEMANJA

In the wider context of references to the "Greek" i.e. Byzantine Emperors in the first saints' lives of the Nemanjić dynasty, we turn our attention here to the nature and historical background of references to the Byzantine Emperor Alexios III Angelos in the founder's *Vita* of the Venerable Simeon Nemanja by St Sava (written as a prologue of the *Typikon* for Studenica monastery), and the reasons for the omission of any such reference from the *Life* of St Simeon Nemanja written by Stefan Nemanja II the First Crowned, both viewed in the context of the impact of current political circumstances on the historiographical criteria applied by the two writers as they assembled these official texts of celebrative, but also of historical and commemorative nature. The *Basileus* and *Autocrat* of the Romans is most frequently referred to in modern historiography as the Byzantine Emperor, but in the Nemanjić state he was usually styled simply as the "Greek Emperor". Alexios III Angelos is mentioned in the founder's *Life* of the Venerable Simeon Nemanja, written in about 1210 by his youngest son St Sava, then *Archimandrite*, in connection with three historical events; the account of the betrothal between Stefan Nemanja and Alexios (after April 1195) i.e. the marriage of Stefan's middle son Stefan to Eudokia Angelos; the account of Nemanja's abdication and transfer of his authority to his son Stefan (on the feast of the *Annunciation* in 1196); and in the account of the renovation of the monastery of *Hilandar* on Mt Athos (in June 1198). In the contemporary inscription on the completion of work at the monastery of Studenica, dating from 1208-9, mention is also made of the kinship of the founder, Grand *Župan* Stefan Nemanja, later the monk Simeon, with the Greek Emperor Alexios. Because of the quasi-constitutional significance that Alexios III retained, even after the fall of Constantinople to the Latins in 1204 and in spite of his prior abdication, as the only living Emperor to have been crowned in *Hagia Sophia* by the hand of the *Constantinopolitan Patriarch*, we must allow the possibility that, at the time the inscription was made and the *vitae* written, he was regarded in the lands of Stefan Nemanja as the legitimate Byzantine Emperor, known in the Serbian terminology of the time as the "Greek Emperor". In other words it is assumed that the references to Alexios III cited above had a concrete political significance beyond their simply commemorative function and perhaps were connected to the contemporary practice of referring to Alexios in the *Liturgy* as Emperor, particularly in the *Episcopate* of Ras. Contemporary Serbian references to the "Greek Emperor Alexios" are explained as due to the influence of the political ideas of *Archimandrite Sava*, who translated the relics of the Venerable Simeon from Athos in 1207 so their authority would strengthen the peace in the state reached after the war between Sava's elder brothers, Vukan and Stefan. The family link of the Venerable Simeon, the founder of the endowment, with Emperor Alexios should also support the position of Stefan as

the legitimate heir of his father and legitimate ruler in Serbian lands. In contrast, the sources give no hint that, shortly after his coronation in Nicaea in 1208, Theodore Lascaris was considered “Greek Emperor” in the Serbian lands. In addition to Sava’s political ideas the relationship towards Alexios III could also have been influenced by the close, probably blood ties between the ruling dynasties in Serbia and Epirus. During his attempt to take the empire from his son-in-law Theodore Lascaris, Alexios had the support of the lord of Epirus Michael I Angelos, and set off for Asia Minor bearing the Imperial Insignia. The failure of his ambitions after the Battle of the Meander in 1211 and his subsequent death must have brought an end to his imperial status both in the lands of Michael Angelos and in those of Stefan Nemanjic. As a counterpoint to the references to Alexios III in the inscription at Studenica and in founder’s *Vita* of the Venerable Simeon Nemanja by St Sava, in the *Life of St Simeon Nemanja*, written by his middle son Stefan only a few years later, in 1216, we encounter a form of *damnatio memoriae* of this ruler. The text contains no mention either of Alexios, or of the characteristic events associated with him which are described in Sava’s founder’s *vita* of Simeon Nemanja. Moreover, the mention of Henry of Flanders in the *Life of St Simeon Nemanja* as the current “Greek Emperor” and ruler of the Constantine’s City, last in the line beginning with Manuel Komnenos, along with the very fact that the Latin Emperor is referred to as “Greek”, in contrast to Sava’s *life* where the concepts of the Latin rule and the Greek Empire are differentiated and confront each other rather than being associated with each other, indicate that in the meantime significant political and ideological changes had taken place in Stefan’s state. The characteristic mention of Henry of Flanders in the *Life of St Simeon Nemanja* as the current “Greek Emperor” is understood as a result of the recognition of his imperial status by Stefan, probably immediately after the second of his two incursions into Stefan’s lands which happened shortly after Easter of 1215 or 1216. Not long after this, in 1217, the Grand Zupan Stefan was crowned by a Legate of Pope Honorius III with a royal diadem sent from Rome which made his state one of the Papal kingdoms. After the promulgation of the autocephalous Archiepiscopate in Stefan’s lands, due to the negotiations of St Sava in Nicaea in 1219, Alexios III as a historical figure was re-written back into historical commemorative texts such as church inscriptions and hagiographical writings.